

UOT 94(479.24)

ARİFƏ ADIGÖZƏLOVA

*Bakı Dövlət Universiteti,
Azərbaycanın yeni və ən yeni tarixi kafedrasının dosenti
adigezelova@bk.ru*

AZƏRBAYCAN CÜMHURİYYƏTİNƏ QARŞI – “MÜSTƏQİL SOVET AZƏRBAYCANI” ŞÜARI

Sovet Rusiyası ilk hüquqi sənədlərində millətlərin müstəqil dövlət yaratmağa qədər öz müqəddəratını təyin etmək hüququna malik olduğunu bəyan etsə də, əslində hakimiyyət məsələsinə sinfi nöqteyi-nəzərdən yanaşaraq, milli dövlətçiliyə qarşı əks mövqedə dururdu. 1917-1918-ci illərdə Azərbaycan və Qafqazda bolşevikləri də milli məsələdə yanlış mövqe tutaraq, milli demokratiyanın irəli sürdüyü ərazi muxtariyyəti ideyasını qətiyyətlə inkar edirdilər. 1918-ci ilin mart-aprel aylarında bolşevik-daşnak hərbi birləşmələrinin Bakı quberniyasında Sovet hakimiyyəti qurmaq adı altında həyata keçirdiyi milli qırğın siyasəti məhz muxtariyyət ideyasına qarşı düşmən münasibətin nəticəsi olmuşdur. Lakin Mart qırğınlarından sonra Azərbaycan milli-demokratik qüvvələri artıq müstəqillik uğrunda mübarizə aparmağa başladılar və 1918-ci ilin 28 mayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini elan etdilər.

Artıq 1918-ci ilin sonları - 1919-cu ilin əvvəllərində bolşeviklər milli məsələdə öz səhvlərini başa düşərək, Azərbaycan Cümhuriyyətinə qarşı “Müstəqil Sovet Azərbaycanı” şüarını irəli sürdülər. Bununla bolşeviklər əslində Azərbaycanda dövlət çevrilişi üçün “münasib şərait yaratmaq” məqsədi güdürdülər.

Sovet Rusiyası da Qafqazda itirilmiş hakimiyyətini bərpa etmək üçün “Müstəqil Sovet Azərbaycanı” şüarını məqsəduyğun hesab edərək, Azərbaycan bolşeviklərini öz işğal planına alət etmək istəyirdi. RK(b)P MK-nın 1919-cu il 19 iyul tarixli iclasında Azərbaycan Sovet Respublikasının müstəqilliyini tanımaq haqqında qərar qəbul edildi.

1919-cu ilin 4 oktyabrında RSFSR Xalq Xarici İşlər Komissarlığının Azərbaycan, Dağıstan və Gürcüstan fəhlə və zəhmətkeşlərinə müraciətində isə deyilirdi: “Sovet Rusiyası öz hakimiyyətini bərpa etmək üçün əldə silah sizin respublikanıza hücum etmək fikrində deyil. Əgər siz Qafqaz müsəlmanları və gürcüləri öz respublikanızın idarə formasından razısinizsə, sakit yaşayın, müqəddəratınızı özünü təyin edin və bizimlə mehriban qonşuluq əlaqələri yaradın”.

Lakin bu müraciət kommunist partiyasının əsl məqsədini pərdələmək üçün verilmişdi. Əslində RK(b)P-nin strateji məqsədləri, siyasi iddiaları təkcə Rusiya çərçivəsində məhdudlaşmır, ondan çox kənarlara çıxırdı.

Aprelin 27-də XI Qızıl Orduya arxalanan Azərbaycan kommunistləri hakimiyyəti ələ keçirdilər. Aprelin 28-də Azərbaycan Sovet Respublikası elan edildi. Bunun ardınca Rusiya Kommunist partiyası “Qafqazda Sovet respublikaları ilə Sovet Rusiyasının ittifaqı” şüarını irəli sürdü.

Açar sözlər: Sovet Azərbaycanı, bolşevik, millət, təyini-müqəddərat.

Giriş. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutunun daxili və xarici amillərinin obyektiv tədqiq edilməsi dövlət müstəqilliyi problemi ilə əlaqədar olduğu üçün bu gün də aktualdır. Bu baxımdan bolşeviklərin irəli sürdüyü “Müstəqil Sovet Azərbaycanı” şüarı Azərbaycan Cümhuriyyətinə qarşı təhlükə və təhdid xarakterli olub, onun süqutuna aparan yolda az rol oynamamışdı. İqtidara qarşı müxalifətçi mövqe tutan yerli bolşevik təşkilatlarının fəaliyyəti dövləti daxildən zəiflədən amillər sırasında xüsusi yer tuturdu.

Mövzunun tədqiq edilməsində məqsəd bolşeviklərin “Müstəqil Sovet Azərbaycanı” şüarının arxasında gizlədilmiş işğalçı planı işıqlandırmaqdır. Problemlə bağlı xarici, sovet və Azərbaycan tarixçilərinin elmi əsərləri, arxiv sənədləri və RK(b)P-nin, Qafqaz diyar partiyası komitəsinin, və AK(b)P-nin materialları müqayisəli təhlil edilərək, Sovet Rusiyasının Azərbaycana və Qafqaza dair xarici siyasətinin əsil mahiyyəti əks etdirilmişdir. Sovet Rusiyası Azərbaycanı yenidən işğal etmək üçün ilk növbədə bu siyasəti cəlbədicə şüarlarla pərdələməklə xalq kütlələrinin etimadını qazanmaq

istəyirdi, milli hakimiyyəti isə «xəyanətkar, sazişçi Müsavat hökuməti» adlandırmaqla xalqın şüurunda milli dövlətçiliyə qarşı mənfi münasibət formalaşdırırdı,

Sovet tarixşünaslığında Azərbaycan Cümhuriyyəti demokratik prinsiplər əsasında təşkil olunan Parlamentə və koalision hökumət kabinetlərinə malik olmasına rəğmən “mülkədar-burjua hökuməti”, “fəhlə və kəndlilərin sinfi düşməni” kimi qələmə verilir, bolşevik partiyasının tarixə təqdim etdiyi sovet idarə üsulu isə yeganə “xalq hakimiyyəti” forması kimi göstərilir, Qızıl Ordunun qəsbkar yürüşlərinin Azərbaycan xalqına “azadlıq bəxş etdiyi” qeyd olunurdu.

Rusiyanın tarixini araşdıran xarici tarixşünaslığın nümayəndələri D.Allen və P.Muradov isə “Qafqazın çar Rusiyası tərəfindən işğalı ilə “Qafqazın Sovet Rusiyası tərəfindən işğalı” arasında tarixi paralelliyi göstərmişdilər. Riçard Payps “Rusiya inqilabı” əsərində qeyd edirdi ki, “Rusiyanın ucqar xalqlarının həqiqi mənafeyini ifadə edən yeganə ideya-siyasi cərəyan millətçilikdir, sosializm çar rejiminin milli istismar formasını əvəz edir.” Onun fikrincə “nəzəri cəhətdən sosializm və milli inkişaf antipoddur.” O, “bolşevik partiyasını həm ideologiya, həm də fəaliyyət üsulları baxımından tamamilə qeyri-demokratik partiya” kimi xarakterizə edərək, onu “əvvəl Rusiyada, sonra bütün dünya ölkələrində hakimiyyəti ələ keçirmək məqsədilə yaradılan sui-qəsdçilər dəstəsi” adlandırırdı [13, s.2].

“Müstəqil Sovet Azərbaycanı” şüarı. Sovet Rusiyası ilk hüquqi sənədlərində (“Rusiya xalqlarının hüquq bəyannaməsi” – 1917-ci il 2 noyabr; “Rusiya və Şərqi müsəlman zəhmətkeşlərinə müraciət” – 1917-ci il 15 noyabr) millətlərin müstəqil dövlət yaratmağa qədər öz müqəddəratını təyin etmək hüququna malik olduğunu bəyan etsə də, əslində hakimiyyət məsələsinə sinfi nöqtəyi-nəzərdən yanaşaraq, milli dövlətçiliyə qarşı əks mövqedə dururdu. 1917-1918-ci illərdə Azərbaycan və Zaqafqaziya bolşevikləri də milli məsələdə yanlış mövqe tutaraq, milli demokratiyanın irəli sürdüyü ərəzi muxtariyyəti ideyasını qətiyyətlə inkar edirdilər. 1918-ci ilin mart-aprel aylarında bolşevik-daşnak hərbi birləşmələrinin Bakı quberniyasında Sovet hakimiyyəti qurmaq adı altında həyata keçirdiyi milli qırğın siyasəti də muxtariyyət ideyasına qarşı düşmən münasibətin nəticəsi olmuşdur.

Şaumyan RSFSR XKS-nə məktubunda öz qələbəsinin əhəmiyyətindən yazırdı: “Müsəlman əks inqilabçı ünsürlərinin siyasi məqsədini – Zaqafqazıyanı Rusiyadan ayırmaq və türk protektoratlığına tabe etmək – nəzərə alsaq, aydın olar ki, onların Bakıda qələbəsi Rusiya üçün Zaqafqazıyanın itirilməsinə gətirib çıxara bilər” [7, s.347-348].

Lakin Mart qırğınlarından sonra Azərbaycan xalq kütlələri Sovet hakimiyyətindən tamamilə üz döndərdilər. Azərbaycan milli-demokratik qüvvələri isə artıq müstəqillik uğrunda mübarizə aparmağa başladılar və 1918-ci ilin 28 mayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini elan etdilər.

Bakı Soveti Zaqafqaziya zəhmətkeşlərinə 1918-ci il I iyun tarixli müraciətində “Zaqafqazıyanı Rusiyadan ayıraraq, türk işğalçılarına satan” Seymi tənqid edir və Bakı proletariatu adından bütün zəhmətkeşləri “öz istismarçılarına və satqınlara qarşı üsyan qaldırmağa” çağırırdı [12, s.158].

Lakin nə Bakı Sovetinin bu çağırışları və nə də Azərbaycan Cümhuriyyətinə qarşı son hərbi savaşı bir nəticə vermədi. Sovet Rusiyasının neft bazasını itirməmək üçün Almaniya və İranla gizli sövdələşmələrə əl atması da uğursuz oldu. Azərbaycan xalqı öz milli hökuməti ətrafında birləşərək, Cümhuriyyət hakimiyyətini bütün ölkə ərazisində bərqərar etdi.

Artıq 1918-ci ilin sonları – 1919-cu ilin əvvəllərində bolşeviklər milli məsələdə öz səhvlərini düşdülər və onlara aydın oldu ki, “əvvəlki mövqeləri bolşeviklərin Azərbaycan fəhlə və kəndlilərinin rəğbətini qazanmasına mane olur” [9, s.76]. Hadisələrin gedişini öz xeyrinə dəyişmək üçün Azərbaycan bolşevikləri milli dövlətçiliyə qarşı “Müstəqil Sovet Azərbaycanı” şüarını irəli sürdülər. Lakin bu şüar uzun mübahisələrdən sonra qəbul edilməmişdir.

1918-ci ilin noyabrında D.Bünyadzadə Azərbaycan bolşeviklərinin müstəqil Sovet Azərbaycanı haqqında fikirlərini V.İ.Leninə bildirmişdi. Sonralar Bünyadzadə bu barədə yazırdı: “Mən İliçə xəbər verdim ki, Azərbaycanda iki cərəyan var: bunlardan biri ondan ibarətdir ki, Bakı və Azərbaycan azad edildikdə müstəqil Sovet sosialist respublika yaratmaq lazımdır. II cərəyan ondan ibarətdir ki, heç bir respublika lazım deyil, Azərbaycanı quberniyalara bölmək və RSFSR-lə birləşdirmək lazımdır. İliç bu barədə açıq dedi ki, müstəqil respublika yaratmaq haqqında birinci rəy düzgündür, ikincisi rəy isə müstəmləkəçilik və hətta axmaqlıqdır” [3, s.230].

Əlbəttə ki, “vahid və bölünməz Rusiya” prinsipindən çıxış edən sovet rəhbərinin müstəqilliklə bağlı fikirləri səmimi deyildi və Azərbaycana qarşı hazırlanan hərbi təcavüz planını pərdələmək üçün irəli sürülmüşdü.

1919-cu il 4 yanvarda Həştərxan quberniyası icraiyyə komitəsi yanında Zaqafqaziya müsəlmanları işləri üzrə komissariat yaradıldı. Onun fəaliyyəti üçün əsas proqram N.Nərimanovun 1919 fevralında yazdığı “Biz Qafqaza nə şüarla gedirik?” əsəri oldu.

Həştərxanda olan Nərimanov bir sıra məruzə və çıxışlarında müstəqil Azərbaycan SSR yaratmağın lazım gəldiyini əsaslandırırdı. O, 1919-cu ilin yazında hümmətçilərin yığıncağında “Qafqazın işğal edilməsi haqqında mülahizələr” mövzusunda məruzə edərək göstərdi ki, “biz etiraf etməliyik, Zaqafqaziya çıxmağımız yerli əhali arasında elə bir təəssüf doğurmadı. Çünki biz nə onun adət-ənənələri, nə milli-tarixi görüşləri, sosial-məişət tərzini, nə mənəvi tələbatları, nə də psixologiyası ilə hesablaşmayaraq onun üçün tamam yad siyasət yeritdik... biz yalnız quru proqram üzrə hərəkət etdik... Bizim partiya rəhbərləri Qafqazda Rusiyadakı iş metodlarını tətbiq etmək istədilər. İkinci səhvimiz ondan ibarət oldu ki, biz yalnız fabrik və zavodlarda iş apardıq. Halbuki Zaqafqaziya zəhmətkeşlərinin əksəriyyəti kəndlilər idilər” [12, s.185-186].

N.Nərimanov məruzəsində mart hadisələri zamanı daşnakların törətdiyi cinayətlərə də toxunaraq qeyd edirdi: “Şamaxı faciəsini eşitdikdən sonra mənə aydın oldu ki, Bakıda sovet hakimiyyəti daşnakların əlində əsirdir. O cür qəddarlıqdan sonra müsəlman proletariyatının Sovet hakimiyyətindən üz döndərməsi tamamilə təbii idi” [12, s.189].

Vəziyyətin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq, Nərimanov indi Qafqaza getməyin mümkünliyünü göstərirdi: “Bakıya qədər süngü ilə getmək lazımdır. Lakin Şərqə yalnız ideya və inamlarla tam silahlanmış halda irəliləmək lazımdır. Bunun üçün Bakını və Petrovskı tutmağa tələsməliyik. Petrovskı tutduqdan sonra biz Dağıstan Sovet Respublikasını, Bakını tutduqdan sonra isə Azərbaycan Sovet Respublikasını elan etməliyik... Biz sübut edərik ki, onların müstəqilliyinə qəsd etmirik, yalnız onu istəyirik ki, hakimiyyət proletariyatın əlində olsun” [12, s.190-191].

1919-cu il mayın 2-də Ümumbakı partiya konfransı Sovet Azərbaycanının müstəqilliyi haqqında qətnamə qəbul etdi. Zaqafqaziyanın digər partiya təşkilatlarının müzakirəsində bu qərar qəbul edilmədi. Gürcü və erməni kommunistlərinin təkidilə Zaqafqaziya partiya konfransı (7-8 may) Bakı partiya konfransının “Müstəqil Sovet Azərbaycanı” haqda qərarını rədd etdi. Lakin tezliklə “müxalifətçilər” təslim oldular. Bakı partiya komitəsinin üzvü Mikoyan V.İ.Leninə 1919-cu il 22 may tarixli məktubunda bu qərarın qəbul edilməsinin zəruriliyini belə əsaslandırırdı: “İnqilabi hərəkətin müvəffəqiyyəti, çevriliş yolunda milli maneələri aradan qaldırmaq üçün, müsəlman zəhmətkeşlərinin etibarını qazanmaq üçün Bakı komitəsi Sovet Rusiyası ilə sıx iqtisadi və siyasi əlaqədə Sovet Azərbaycanının müstəqilliyini tanıyır. Bu şüar çox məşhurdur, bütün müsəlman zəhmətkeşlərini öz ətrafına toplaya və üsyan qaldıra bilər. Bakı təşkilatı Azərbaycanda hakimiyyətin ələ alınmasını növbəti vəzifə kimi irəli sürür” [8, s.135].

Göründüyü kimi, Sovet Rusiyası Qafqazda itirilmiş hakimiyyətini bərpa etmək üçün “Müstəqil Sovet Azərbaycanı” şüarını məqsəduyğun hesab edərək, Azərbaycan bolşeviklərini öz işğal planına alət etmək istəyirdi.

1919-cu ilin yayında Nərimanov RK(b)P MK-da Azərbaycanda bolşeviklərin gələcək işləri barədə məruzə ilə çıxış etdi. Əsas taktiki məsələlər bunlar idi: Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurularkən Sovet Rusiyasında yol verilmiş səhvləri təkrar etməmək, Şərqdə nümunəvi müstəqil Azərbaycan Sovet Respublikası yaratmaq.

Qafqaz diyar partiya komitəsinin ikinci plenumunda (28-29 may) bu məsələ yenidən müzakirə edildi. Plenum Zaqafqaziya zəhmətkeşlərinə xüsusi bəyannamə buraxdı. Burada deyilirdi ki, “Kommunist partiyası Ümumqafqaz federasiyasına, eləcə də Ümumrusiya federasiyasına daxil olan Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan Sovet respublikaları yaratmağa nail olacaqdır”.

1919-cu il 19 iyulda RK(b)P MK Azərbaycan Sovet Respublikasının müstəqilliyini tanımaq haqqında qərar qəbul etdi.

1919-cu ilin 4 oktyabrında isə RSFSR Xalq Xarici İşlər Komissarlığının Azərbaycan, Dağıstan və Gürcüstan fəhlə və zəhmətkeşlərinə müraciəti dərc edilir. Müraciətdə deyilirdi: “Sovet Rusiyası öz hakimiyyətini bərpa etmək üçün əldə silah sizin respublikanıza hücum etmək fikrində deyil...

Əgər siz Qafqaz müsəlmanları və gürcüləri öz respublikanızın idarə formasından razısınızsa, sakit yaşayın, müqəddəratınızı özünüz təyin edin və bizimlə mehriban qonşuluq əlaqələri yaradın” [12, s.230].

Lakin bu müraciət kommunist partiyasının əsl məqsədini pərdələmək üçün verilmişdi. Əslində RK(b)P-nin strateji məqsədləri, siyasi iddiaları təkcə Rusiya çərçivəsində məhdudlaşmır, ondan çox kənarlara çıxırdı. Belə ki, Kommunist internasionalının I konqresində Lenin “Beynəlxalq Sovet Respublikası” şüarını irəli sürmüşdü [2, c.37, s.556]. Bütün dünyada proletar inqilabının qələbəsi üçün şərait yetişmədiyi halda, bu, sadəcə olaraq inqilabı ixrac etməyin nəticəsi ola bilərdi. Lakin Avropada yeridilən siyasət özünü doğrultmur və Sovet Rusiyasının xarici siyasətinin mərkəzi Şərqə keçir. Bu məqsədlə yaradılmış Yaxın Şərq müsəlmanları şöbəsinin sədri N.Nərimanov RK(b)P MK-da məruzəsində qeyd edirdi ki, “Avropada sosial inqilabı fəhlələr arasında nə şifahi, nə də yazılı təbliğat deyil, iqtisadi böhran doğuracaq. Avropada iqtisadi böhranı sürətləndirmək üçün isə Şərqdə Avropa imperializminə qarşı hərəkəti sürətləndirmək lazımdır, çünki onların iqtisadi bazisi Asiyadadır” [12, s.240-241].

Bolşevik hökuməti daxildəki siyasi-silahlı qarşıdurmada üstünlük qazandıqca Azərbaycanın yenidən işğalına dair ideoloji-hərbi hazırlıq tədbirlərini də genişləndirirdi. Bu kimi tədbirlərə Muğan Sovet Respublikasının təşkilini və sinfi-ideoloji bazanın, yəni Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) partiyasının yaradılması aid etmək olar [1, s.192-193].

1919-cu ildə Mikoyan başda olmaqla Bakı bolşevik təşkilatı Azərbaycanda dövlət çevrilişi üçün “münasib şərait yaratmaq” istiqamətində gərgin iş aparırdı. Bakı bolşevikləri başa düşürdülər ki, RK(b)P-nin təşkilatı olmaqla onlar azərbaycanlı kütlələr içərisində nüfuz qazana bilməyəcəklər, ona görə də “müstəqil” Azərbaycan Kommunist partiyası yaratmaq ideyasını irəli sürdülər. Lakin söhbət ancaq formal partiyadan gedirdi, əslində o, RK(b)P-nin təşkilatı olaraq qalırdı. Qafqaz diyar partiya komitəsi 1919-cu il avqust plenumunda bu təklifi millətçilik meyli kimi qiymətləndirərək rədd etdi. Yalnız 1920-ci ilin fevralında bu ideyanı həyata keçirmək mümkün oldu [6, s.58]. Fevral ayının 11-12-də AK(b)P-nin I qurultayı “Zaqafqaziya Sovet respublikaları ilə Sovet Rusiyasının ittifaqı” şüarını irəli sürdü [8, s.414].

Lenin tərəfindən Sovet Rusiyasına “hücum edən on dörd dövlət”in siyahısına salınan Azərbaycan onun təcavüzünün başlıca hədəfi kimi seçildi. Lakin Sovet hökuməti əvvəlcə diplomatik gedişlər edərək AXC-ni Rusiyadaxili hərbi qarşıdurmaya qatmağa çalışdı [1, s.200].

1920-ci il yanvarın 2-də RSFSR Xalq Xarici İşlər komissarı Q.Çiçerinin Azərbaycan hökumətinə notası Azərbaycanın istiqlalı məsələsinə ciddi təhlükə olmaqla, Paris sülh konfransının bu məsələyə öz münasibətini bildirməsini sürətləndirdi. Yanvarın 11-də Paris konfransının Ali şurası Azərbaycan istiqlaliyyətinin de-fakto tanınması haqda yekdilliklə qərar qəbul etdi [11, s.75].

RK(b)P bu məsələyə münasibətini belə ifadə edirdi: “Antanta kommunizm hərəkətindən təcrid olunmaq məqsədilə Rusiyanın ucqarlarındakı kiçik dövlətlərin – Finlandiyanın, Azərbaycanın müstəqilliyini tanıdı” [8, s.375].

Bununla sovet Rusiyası Azərbaycanın istiqlaliyyətinin Avropa ölkələri tərəfindən tanınmasına əhəmiyyət vermədiyini göstərirdi.

1920-ci ilin ilk aylarında Azərbaycanın istiqlalının tanınması məsələsində Sovet hakimiyyəti və Kommunist Partiyası rəhbərliyində yekdil fikir yox idi. Çiçerin başda olmaqla bir qrup elə hesab edirdi ki, ümumdünya kommunist inqilabı üçün Şərq hələ hazır olmadığından əsas diqqət Qərb ölkələrində fəhlə və kommunist hərəkətinə yönəldilməlidir. Lakin bu zaman Sovet Rusiyasında yaşayan Azərbaycan kommunistləri Şərqdə sosialist inqilablarının tam yetişdiyini iddia edir, bu səbəbdən də Azərbaycan Cümhuriyyətini tanımağın qəti əleyhinə çıxırdılar [4, s.37].

RSFSR Xarici işlər komissarlığı fevralın əvvəllərində Azərbaycan Cümhuriyyətinin istiqlalının tanınması məsələsi ilə əlaqədar RK(b)P Qafqaz diyar komitəsi və Bakı komitəsinin fikrini öyrənmək üçün sorğu göndərirdi. Qafqaz diyar komitəsi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini tanımaq fikrinə tərəfdar çıxdı. Fevralın 11-də Kirov Çiçerinə göndərirdi teleqramda yazırdı ki, “Zaqafqaziya diyar komitəsi Azərbaycanın istiqlalını tanımağı zəruri hesab edir”. Azərbaycan KP MK-sı isə fevral ayının 17-də Çiçerinin təkrar sorğusunu müzakirə edərək, Moskvaya bildirdi ki, o, Azərbaycanın müstəqilliyinin tanınmasını lüzumsuz və gərəksiz hesab edir. Azərbaycan KP MK-sı bunu belə

əsaslandırır ki, guya Azərbaycanın fəhlə-kəndli kütlələri bunun əleyhinədirlər. Azərbaycan Kommunist Partiyasının və Sovet Rusiyasında yaşayan Azərbaycan bolşeviklərinin mövqeyini bir az sonra Kirov və Stalin müdafiə etmiş, Azərbaycan Cümhuriyyətini tanımaq haqqında qəti qərar qəbul edilmişdi [11, s.81-82].

Çiçerinin 20 fevral tarixli III notasında qeyd edilirdi ki, “Azərbaycanın müstəqilliyinin tanınması Sovet Rusiyası və Azərbaycanın qarşılıqlı münasibətlərinin müxtəlif məsələləri üzrə mürəkkəb danışıqların nəticəsi ola bilər” [1, s.202-203].

F.X.Xoyski 7 mart tarixli notasında Rusiyanın bu cür mövqeyini imperialist dövlətlərə xas olduğunu qeyd edərək bildirirdi ki, “əgər xalqların təyini müqəddərat hüququnun tanınması Sovet hakimiyyətinin qəti prinsipidirsə, o, uzun və mürəkkəb danışıqlardan asılı olmamalıdır. Çünki nəticələri müxtəlif ola bilər” [6, s.556-558].

Əslində nə Azərbaycan Cümhuriyyətinin, nə də Sovet Azərbaycanının müstəqilliyinin tanımaq niyyətində olmayan Sovet Rusiyası siyasi təzyiqlərlə Azərbaycan dövlətçiliyinin əsaslarını daxildən zəiflətməyi nəzərdə tuturdu. Belə ki, Azərbaycan Parlamentində təmsil olunan sosialist təmayüllü partiyalar və legal fəaliyyət göstərən bolşeviklər milli hökumət əleyhinə təbliğat maşınına işə salaraq, Sovet Rusiyasının hərbi müdaxilə planlarına dəstək verirdilər. RSFSR hökuməti işğalçılıq məqsədlərini gerçəkləşdirməyə hazırlaşarkən ermənilərin də xidmətlərindən yararlandı. Onların təmsilçiləri (Pirumov və Zaxaryan) 1920-ci ilin əvvəlində Moskvaya gedib müəyyən ərazi güzəştləri əvəzində AXC-nin devrilməsinə öz yardımlarını təklif etdilər. 1920-ci ilin martında Sovet Rusiyası və ermənilərin Azərbaycan dövlətçiliyinə qarşı növbəti qəsdı – Qarabağ qiyamı təşkil olundu [1, s.205].

Apreldə XI Ordu Qafqaza daxil oldu. Bu orduya böyük neft yataqlarının mərkəzi olan Bakını tutmaq tapşırılmışdı 27 apreldə isə Yefremovun komandanlığı altında Mikoyan, Cəbiyev və Musabəyov daxil olmaqla “qırmızı” zirehli qatar gözlənilmədən Dərbənddən sərhədi keçdi və heç bir müqavimətə rast gəlmədən irəlilədi... Azərbaycan hökuməti bu haqda biləndə, artıq birinci qatar Biləcəriyə yaxınlaşırdı. Həmin gecə parlamentin iclası oldu. Parlament hakimiyyəti müsəlman kommunistlərə verməyə razı oldu. Müsavat hökuməti həbs edildi. Aprelin 28-nə keçən gecə Qızıl Ordu Bakıya daxil oldu [15, s.84]. Bu çevrilişdən Azərbaycan zəhmətkeşləri ancaq səhərisi - 28 apreldə xəbər tutdular.

May ayının 5-də Lenin Azərbaycan Sovet hökumətinə təbrik teleqramında bildirirdi ki, “Müstəqil Azərbaycan Respublikası öz sovet hökumətinin rəhbərliyi altında, RSFSR ilə birlikdə öz azadlıq və istiqlaliyyətini ... imperializmdən qoruyub saxlayacaqdır” [2, c.41, s.128].

Lakin çox keçmədən Rusiya Kommunist partiyası Azərbaycan Sovet Respublikasının formal müstəqilliyinə son qoydu və “Zaqafqaziya Sovet respublikaları ilə Sovet Rusiyasının ittifaqı” şüarını irəli sürdü.

Nəticə. Milli məsələnin ədalətli həlli gələcəkdə Rusiya imperiyasının dağılması demək olardı. Əlbəttə, Rusiya siyasi müstəvisində fəaliyyət göstərən heç bir siyasi qüvvə bunu istəmirdi. “Vahid və bölünməz Rusiya”-nı öz ideali hesab edən istər çar mütləqiyyətinin, istər Müvəqqəti hökumətin, istərsə də Sovet hökumətinin milli siyasəti mahiyyətə fərqlənmirdi.

Dövlət çevrilişi ilə hakimiyyəti ələ keçirən bolşeviklər ucqarlardakı milli-azadlıq hərəkatlarını özünə qarşı qaldırmamaq üçün dərhal xalqlara azadlıq vəd edən dekretlər verdilər. Millətlərin öz müqəddəratını təyin etmək hüququnu elan edən bolşevik lideri əslində bunun əleyhinə idi. Odur ki, Lenin hər cür milliliyi millətçilik damğasıyla gözdən salır, mücərrəd proletar beynəlmillətçiliyini ona qarşı qoyurdu, milli-azadlıq hərəkatını sosial inqilab məcrasına yönəltməyə səy edirdi.

M.Ə.Rəsulzadə milli məsələyə dair Leninin mövqeyini belə izah edirdi: “Lenin zəif millətlərdə milli fikri öldürmək surətilə bütün Rusiyanı qeyri-milli bir hala qoymaq (denasionalizm etmək) istəyirdi” [14, s.90].

Azərbaycan Cümhuriyyətinə qarşı “Müstəqil Sovet Azərbaycanı” şüarının irəli sürülməsi də yalnız yerli bolşeviklərin vasitəsilə dövlət çevrilişi üçün “münasib şərait yaratmaq” və Sovet Rusiyasının Azərbaycanda itirilmiş hakimiyyətini bərpa etmək məqsədi güdürdü. Sovet rəhbəri məqsədinə nail olduqdan sonra Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının formal müstəqilliyinə son qoyub, onu əvvəl Zaqafqaziya Sovet Respublikaları federasiyasının, sonra Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının tərkibinə daxil etdi.

ƏDƏBİYYAT

1. İsmayıl Musa. Azərbaycanın xarici siyasəti. I hissə. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sisteminə (mart 1917-aprel 1920-ci illər). Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2011, 312 s.
2. Lenin V.İ. Əsərlərinin Tam Külliyyatı, [55 cildə]. 37,40,41, 50,51, 52, 54-cü cildlər. Bakı, Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, 1981-1985.
3. Məmmədli Q. Nəriman Nərimanov. 1870-1925. Həyat və yaradıcılığının sənəməsi. Bakı, Yazıçı, 1987, 356 s.
4. Nəsimzadə N. Azərbaycan Demokratik Respublikası. Bakı: Gənclik, 1990, 94 s.
5. Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920). Внешняя политика (документы и материалы). Баку: «Азербайджан», 1998, 632 s.
6. Балаев А. Азербайджанское национально-демократическое движение. 1917-1920. Баку: «Елм», 1990, 136 s.
7. Большевики в борьбе за победу социалистической революции в Азербайджане 1917-1918. Баку: Азербайджанское гос. изд-во, 1957, 700 s.
8. Борьба за победу советской власти в Азербайджане 1918-1920. Документы и материалы. Баку: Изд-во Академии наук Азербайджанской ССР, 1967, 569 s.
9. Гусейнов И.А. Историческое значение большевистского лозунга «Независимый Советский Азербайджан» // «Ученые записки АГУ», №10 1957, с.63-83.
10. Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях. Ч. II. М.: Издание Литиздата НКВД, 1926, 463 s.
11. Мустафазаде Р. Две Республики. Азербайджано-российские отношения в 1918-1922 гг. М.: МИК, 2006, 360 s.
12. Нариманов Н. Избранные произведения. Т.2: 1918-1921. Баку, Азернешр, 1989, 765 с.
13. Ричард Пайпс. Русская революция. 1918-1924. М.: Захарова, 2005, 351 s.
14. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Bakı: Elm, 1990, 116 s.
15. Сысоев В.М. Баку прежде и теперь. Баку, Отдельный оттиск из IV выпуска "Известий Азкомстариса". 1928, 165 с.

АРИФА АДІГЕЗАЛОВА

*Доцент кафедры новой и новейшей истории Азербайджана
Бакинского Государственного Университета*

ЛОЗУНГ ПРОТИВ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ «НЕЗАВИСИМЫЙ СОВЕТСКИЙ АЗЕРБАЙДЖАН»

Советская Россия вероломно заявляла в своих первых правовых документах, что нации имеют право определять свою судьбу до создания независимого государства, на самом деле она выступала против национальной государственности с точки зрения классовый борьбы. В 1917-1918 гг. большевики Азербайджана и Кавказа также заняли неправильную позицию по национальному вопросу и категорически отвергли идею территориальной автономии, выдвинутую национальной демократией.

Политика национального геноцида, проводимая большевистско-дашнакскими воинскими частями в марте-апреле 1918 года под предлогом установления Советской власти в Бакинской губернии, явилась результатом враждебного отношения к идее автономии тем не менее после мартовских погромов национально-демократические силы Азербайджана начали борьбу за независимость и 28 мая 1918 года провозгласили Азербайджанскую Демократическую Республику. Уже в конце 1918 - начале 1919 годов, осознавая свои ошибки в национальном вопросе, большевики выдвинули против Азербайджанской Республики лозунг «Независимый Советский Азербайджан». Тем самым большевики стремились «создать благоприятные условия» для государственного переворота в Азербайджане.

Советская Россия также хотела использовать азербайджанских большевиков в качестве инструмента в своем плане оккупации, считая лозунг «Независимый Советский Азербайджан» целесообразным для восстановления утраченной власти на Кавказе. На заседании ЦК РК(б)П 19 июля 1919 года было принято решение о признании независимости Азербайджанской Советской Республики.

4 октября 1919 года в обращении Наркомата иностранных дел РСФСР к рабочим и трудящимся Азербайджана, Дагестана и Грузии говорилось: «Советская Россия не намерена нападать на вашу республику с оружием, чтобы восстановить свою власть. Если вас, кавказских мусульман и грузин устраивает форма правления вашей республики, живите в мире, определяйте свою судьбу и устанавливайте с нами добрососедские отношения».

Однако этот призыв был сделан, чтобы скрыть истинную цель Коммунистической партии. Фактически стратегические цели и политические претензии РК (б) не ограничивались Россией, а выходили за ее рамки.

27 апреля 1920 года азербайджанские коммунисты, опираясь на 11-ю Красную армию, захватили власть. 28 апреля Азербайджан был провозглашен Советской Республикой. После этого Коммунистическая партия России продвигала лозунг «Союз Закавказских Советских Республик и Советской России».

Ключевые слова: Советский Азербайджан, большевики, нация, самоопределение.

ARİFA ADIGOZALOVA

Associate Professor of the Department of New and Contemporary History of Azerbaijan of Baku State University

SLOGAN AGAINST THE DEMOCRATIC REPUBLIC OF AZERBAIJAN "INDEPENDENT SOVIET AZERBAIJAN"

Soviet Russia treacherously claimed in its first legal documents that nations had the right to determine their own destiny before establishing an independent state; in fact, it opposed national statehood in terms of class struggle. In 1917-1918. The Bolsheviks of Azerbaijan and the Caucasus also took the wrong stance on the national question and categorically rejected the idea of territorial autonomy put forward by national democracy.

The policy of national genocide conducted by Bolshevik-Dashnak military units in March-April of 1918 under the pretext of establishing Soviet authority in the Baku province was the result of their hostile attitude towards the idea of autonomy, after the March massacres the national-democratic forces of Azerbaijan began the struggle for independence and proclaimed the Democratic Republic of Azerbaijan on May 28, 1918. Already at the end of 1918 and beginning of 1919, the Bolsheviks, realizing their mistakes in the national question, put forward the slogan of "Independent Soviet Azerbaijan" against the Republic of Azerbaijan. Thus, the Bolsheviks sought to "create favorable conditions" for a coup d'état in Azerbaijan.

Soviet Russia also wanted to use the Azerbaijani Bolsheviks as a tool in its plan of occupation, considering the slogan "Independent Soviet Azerbaijan" expedient to restore the lost power in the Caucasus. On July 19, 1919, the meeting of the Central Committee of the RC (b) P decided to recognize the independence of the Azerbaijani Soviet Republic.

On 4 October 1919, the address of the People's Commissariat of Foreign Affairs of the RSFSR to the workers and workers of Azerbaijan, Dagestan, and Georgia stated: "Soviet Russia does not intend to attack your republic with weapons to restore its power. If you, Caucasian Muslims and Georgians are satisfied with the form of government of your republic, live in peace, determine your fate and establish good neighborly relations with us".

However, this appeal was made to conceal the true aim of the Communist Party. In fact, the strategic aims and political claims of the RC (b) were not limited to Russia but went beyond it.

On April 27 1920, Azerbaijani Communists, supported by the 11th Red Army, seized power. On April 28 Azerbaijan was proclaimed the Soviet Republic. After that, the Russian Communist Party promoted the slogan "Union of Transcaucasia Soviet Republics and Soviet Russia".

Keywords: Soviet Azerbaijan, bolshevik, nation, self-determination.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 18 sentyabr 2021-ci il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 15 dekabr 2021-ci il.

Rəyçilər: t.ü.f.d. Azad Rzayev, t.e.d. İbrahim Zeynalov.
